

RYSZARD KATA
Uniwersytet Rzeszowski
Rzeszów

KORZYSTANIE PRZEZ ROLNIKÓW I PRZEDSIĘBIORCÓW WIEJSKICH Z USŁUG BANKOWYCH – ANALIZA PREFERENCJI I OGRANICZEŃ

Wstęp

We współczesnej gospodarce rynkowej korzystanie przez podmioty gospodarcze, a także gospodarstwa domowe z usług finansowych jest niezbędne. Rdzeń tych usług stanowią podstawowe usługi bankowe [14]. Niekorzystanie z nich bądź brak dostępu do nich określa się jako wykluczenie finansowe (*financial exclusion*). Według A. Leyshona i N. Thrifta, wykluczenie finansowe to procesy, które ograniczają dostęp do systemu finansowego określonym grupom społecznym [21]. Dotyka ono najczęściej osoby (gospodarstwa domowe) o niskich dochodach. Problem ten dotykać może także podmioty gospodarcze, zwłaszcza mikro i małe firmy o niedługim okresie funkcjonowania na rynku oraz gospodarstwa rolne. Wykluczenie finansowe w szerokim ujęciu definiuje się jako sytuację, w której określone jednostki napotykają trudności w dostępie do systemu finansowego i korzystaniu z potrzebnych im usług finansowych [11]. Do takich usług można zaliczyć posiadanie konta i możliwości dokonywania rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do kredytu o „rozsądnym” poziomie oprocentowania i prowizji, czy gromadzenie nawet niewielkich kwot oszczędności, z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej. Oprócz tego wyróżnia się w literaturze pojęcie niedostatecznego korzystania z usług bankowych (finansowych), co określa się jako *underbanked* wobec stosowanego *unbanked* względem osób wykluczonych finansowo [2].

Według M. Iwanicz-Drozdowskiej, znaczna część polskiego społeczeństwa nie korzysta z usług bankowych. Autorka ta podaje wyniki badań prowadzonych na obszarze UE, które wskazują, że w Polsce poziom wykluczenia finansowego jest kilkakrotnie wyższy niż w krajach „starej” UE-15 [13]. W krajach UE-15 wykluczenie finansowe sięga 7% populacji osób dorosłych, w krajach UE-10 sięga – 34%, zaś w Polsce 40% [10]. Według badań przeprowadzonych w 2007 r., odsetek osób w Polsce, które „nie chcą używać konta bankowego”

wynosił 32%; przykładowo: we Włoszech 10,2%, w Hiszpanii 2,3%, zaś we Francji 1,6% [5]. Oczywiście należy pamiętać, że dla niektórych ludzi brak konta bankowego nie jest efektem wykluczenia finansowego lecz braku potrzeby, wynikającego chociażby ze stylu życia. Mamy tu zatem do czynienia ze swego rodzaju „dobrowolnym samowykluczeniem” (*voluntary self-exclusion*). W przypadku naszego kraju, wiele gospodarstw domowych, mając ograniczony dostęp do niektórych usług finansowych, w szczególności do kredytów bankowych, podlega w istocie wykluczeniu finansowemu.

Według badań przeprowadzonych przez P. Błędowskiego i M. Iwanicz-Drozdowską [5], zadłużenie z tytułu kredytów i pożyczek bankowych posiada w Polsce 31,9% osób powyżej 18-tego roku życia. Aż 45,1% ankietowanych wskazywało, że nie zaciągnęło żadnego kredytu lub pożyczki, bo nie odczuwało takiej potrzeby. W przypadku 31% respondentów brak zadłużenia wynikał z innych przesłanek (głównie ceny kredytu – 16,6% bądź odmowy jego udzielenia – 14,4%). Odsetek osób deklarujących posiadanie oszczędności w formie lokat bankowych wynosił 34,9%. Zdecydowanie niższy odsetek badanych deklaruował posiadanie jednostek funduszy inwestycyjnych (9,8%), akcji (4,9%) i obligacji (2,6%) [5].

Na obszarach wiejskich odsetek osób korzystających z usług bankowych jest znacząco niższy. Wskazują na to analizy IBnGR, z których wynika, że stosunek liczby rachunków bankowych do ogółu ludności wiejskiej kształtuje się na poziomie ok. 50% (dla całej Polski 58-60%). Na bardzo niskim poziomie kształtują się również wskaźniki udziału depozytów ludności wiejskiej w depozytach ludności ogółem oraz wolumenu kredytów zaciągniętych przez mieszkańców wsi. Niski jest również stopień korzystania z nowoczesnych instrumentów płatniczych. Oznacza to, że poziom rozwoju usług bankowych na polskiej wsi jest nieadekwatny do potencjału demograficznego ludności wiejskiej [20].

Ograniczony dostęp do usług finansowych, a zwłaszcza do kredytów bankowych, może być istotną barierą dla funkcjonowania i rozwoju podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich. W szczególności należy mieć tu na uwadze indywidualne gospodarstwa rolne oraz mikro i małe przedsiębiorstwa na wsi. Ta sytuacja może wynikać zarówno ze słabego rozwoju wiejskich rynków finansowych (infrastruktury finansowej na wsi), jak i określonych zachowań i postaw instytucji finansowych wobec tych grup klientów (chodzi zwłaszcza o dużych komercyjnych pośredników finansowych). W aspekcie kredytowania mówi się w tym kontekście o tzw. zewnętrznych ograniczeniach kredytowych, a także takich zachowaniach banków, jak selekcja kredytobiorców i dyskryminacja kredytowa [4, 18, 16]. Tę grupę czynników można umownie określić mianem instytucjonalnych, gdyż wynikają one ze struktury funkcjonalnej i działalności operacyjnej instytucji finansowych. Z drugiej strony, ograniczony dostęp rolników oraz przedsiębiorców wiejskich do usług finansowych jest konsekwencją określonych czynników endogenicznych, tj. leżących po stronie tych klientów. Chodzi o takie problemy, jak: niewielka skala działalności gospodarczej, brak dobrych zabezpieczeń dla kredytów, niski poziom wiedzy na temat

usług finansowych itd. Czynniki te kształtują zatem preferencje, ale także możliwości korzystania przez rolników i przedsiębiorców wiejskich z usług finansowych banków.

Cel i zakres badań oraz charakterystyka próby badawczej

Celem opracowania jest określenie preferencji rolników oraz drobnych przedsiębiorców wiejskich w zakresie korzystania z usług finansowych banków, a także rozpoznanie ograniczeń, jakie determinują poziom i zakres korzystania przez te podmioty z usług bankowych, a zwłaszcza kredytów. Zakres przestrzenny badań obejmuje obszary wiejskie w regionie Polski południowo-wschodniej. Problematyka podjęta w pracy wynika z przekonania, że podmioty funkcjonujące na obszarach wiejskich (w środowiskach lokalnych) mogą napotykać znacznie więcej ograniczeń w dostępie do usług finansowych, niż podmioty działające na obszarach o znacznie wyższym poziomie rozwoju infrastruktury finansowej.

Przyjęto założenie, że zakres korzystania z usług bankowych przez rolników oraz drobnych przedsiębiorców wiejskich jest pochodną czynników endogenicznych (skala działalności, cechy społeczno-osobowe właścicieli) oraz czynników instytucjonalnych, wynikających z postaw i zachowań banków wobec tej grupy klientów. Podjęta w opracowaniu problematyka będzie analizowana pod kątem widzenia klientów banków, tj. rolników i drobnych przedsiębiorców wiejskich.

Źródłem materiałów empirycznych były badania ankietowe gospodarstw rolnych oraz mikro i małych przedsiębiorstw mających siedzibę na obszarach wiejskich. Narzędziem badawczym był standaryzowany kwestionariusz wywiadu z rolnikiem lub właścicielem firmy. Badania ankietowe gospodarstw rolnych przeprowadzono w 2007 r. na losowo wybranej próbie 856 indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha UR, położonych na terenie województw: podkarpackiego, małopolskiego i świętokrzyskiego¹.

Objęta badaniem grupa gospodarstw rolnych została wybrana przy użyciu metody losowania kwotowego, tak aby zapewnić jej reprezentatywność dla rolnictwa makroregionu w aspekcie struktury agrarnej gospodarstw. Próba badawcza zawiera zatem gospodarstwa o różnej wielkości, z zachowaniem pewnej asymetrii w stosunku do struktury obszarowej gospodarstw w regionie, jaka wynika z danych statystycznych GUS (tab. 1). Mianowicie, zwiększono liczebność gospodarstw w grupach obszarowych powyżej 5 ha UR, tak aby w próbie znalazło się więcej jednostek o relatywnie – jak na warunki rolnictwa rozdrobnionego – większym obszarze, realnie prowadzących produkcję rolną. Wiele z gospodarstw rolnych ujmowanych w statystyce publicznej w grupie od 1 do 5 ha jest bowiem w istocie nieżywotna ekonomicznie, tzn. nie prowadzi produkcji rolnej i co za tym idzie, nie utrzymuje w zasadzie relacji z otoczeniem rynkowym i instytucjonalnym rolnictwa.

Przeciętny obszar UR w badanej próbie wynosił 7,9 ha, przeciętny wiek użytkownika to 43 lata. Spośród badanych najwięcej, bo 42,1% rolników posia-

¹ Badania były realizowane w ramach projektu badawczego N114 009 31/2320, pt. „Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw (po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej)”, finansowanego przez MNiSzW ze środków na naukę.

da wykształcenie zawodowe (w tym rolnicze 16,6%), 33,5% posiada wykształcenie średnie (w tym aż 25,1% rolnicze), zaś 10,9% wykształcenie wyższe (w tym 6,2% rolnicze).

Tabela 1

Charakterystyka ankietowanych gospodarstw rolnych

Wyszczególnienie		Badana grupa	Makroregion południowo-wschodni	Polska
Płeć użytkowników gospodarstw	a) kobiety	29,4	39,8	33,5
	b) mężczyźni	70,6	60,2	66,5
Wiek użytkowników gospodarstw	- od 15-29 lat	10,9	6,1	7,4
	- 30-49 lat	56,4	43,8	47,8
	- 50-64 lat	29,8	29,7	28,2
	- 65 i więcej	2,9	20,4	16,6
Poziom wykształcenia użytkowników gospodarstw rolnych	a) podstawowe	14,4	45,1	35,0
	b) zawodowe	41,2	27,6	33,8
	c) średnie	33,5	23,3	25,1
	d) wyższe	10,9	4,0	6,1
Struktura gospodarstw wg grup obszarowych	- 1-2 ha	15,6	37,5	26,2
	- 2-5 ha	40,8	43,0	32,1
	- 5-15 ha	37,0	18,0	31,5
	- 15-50 ha	6,2	1,3	9,3
	- powyżej 50 ha	0,5	0,2	0,9

Źródło: Badania ankietowe oraz dane GUS [22].

Badania mikro i małych firm prowadzących pozarolniczą rejestrowaną działalność gospodarczą były prowadzone na terenie województwa podkarpackiego w 2008 i pierwszej połowie 2009 r. Próba badawcza obejmowała 91 firm z obszarów wiejskich trzech powiatów: rzeszowskiego, stalowo-wolskiego i bieszczadzkiego, o zróżnicowanym położeniu względem dużych ośrodków społeczno-gospodarczych oraz odmiennym charakterze obszarów wiejskich (podmiejskie, typowo rolnicze i peryferyjne).

Mikroprzedsiębiorca to osoba rozpoczynająca lub prowadząca działalność gospodarczą na niewielką skalę, zatrudniająca nie więcej niż 9 pracowników. Z kolei, małe przedsiębiorstwa to takie, które zatrudniają od 10 do 49 pracowników [23]. Dokonując doboru firm do badania, kierowano się strukturą podmiotów gospodarczych prowadzących działalność gospodarczą w województwie podkarpackim. Według danych GUS, mikroprzedsiębiorstwa stanowią 94,7% wszystkich jednostek zarejestrowanych w systemie REGON, natomiast małe przedsiębiorstwa 4,3% [26]. Zastosowanie doboru losowego, przy wykluczeniu firm średnich i dużych, pozwoliło na uzyskanie próby badawczej, w której mikroprzedsiębiorstwa stanowiły 92,3% badanych, zaś małe 7,7%. Biorąc pod uwagę, że było to badanie regionalne, wielkość próby i jej struktura (tab. 2) pozwala na sformułowanie uogólniających wniosków dotyczących sektora mikro i małych przedsiębiorstw.

Pośród właścicieli ankietowanych firm 40,7% stanowiły kobiety, a 59,3% mężczyźni. Poziom wykształcenia przedsiębiorców kształtował się korzystniej niż rolników. Wykształcenie wyższe deklarowało 29,7% respondentów, średnie 46,1%, zaś zawodowe 24,2%. Przeciętna wieku przedsiębiorców wynosiła 41 lat i była o 2 lata niższa niż w przypadku rolników. Najwięcej przedsiębiorców mieściło się w grupie wiekowej od 30 do 49 lat (46,1%), w wieku poniżej 30 lat było 21,9% ankietowanych, w wieku 50-64 lat 25,3%, zaś w wieku 65 lat i więcej było 6,7% przedsiębiorców. Dla 84,6% ankietowanych prowadzona aktualnie firma była ich pierwszą formą działalności gospodarczej na własny rachunek, zaś dla 5,4% ankietowanych była to już kolejna firma.

Tabela 2

Charakterystyka ankietowanych mikro i małych przedsiębiorstw

Wyszczególnienie		Badana grupa	Podkarpacie
Struktura podmiotów wg liczby pracujących	• 9 osób i mniej	92,3	94,5
	• 10-49 osób	7,7	4,9
	• 50-249	-	0,9
	• 250 i więcej	-	0,1
Rodzaj prowadzonej działalności	• produkcyjna	3,3	9,9
	• handlowa	40,0	36,1
	• usługowa	53,4	51,3
	• inna	3,3	2,7
Forma prawna	- osoby fizyczne	95,6	88,2
	- spółki cywilne	4,4	6,8
	- spółki handlowe	-	4,5
	- inne	-	0,5

Źródło: Badania ankietowe oraz dane US w Rzeszowie [26].

Preferencje rolników i przedsiębiorców wiejskich w zakresie usług bankowych

Podstawą korzystania z usług finansowych oferowanych przez banki jest posiadanie rachunku. W przypadku podmiotów prowadzących działalność gospodarczą jest to obbligo wynikające z regulacji prawnych². Wszyscy ankietowani przedsiębiorcy wykazali, że posiadają rachunek bankowy. W przypadku rolników odsetek posiadaczy rachunku bankowego wynosił 95,9%. Należy podkreślić, że odsetek rolników, posiadających konto w banku znacząco wzrósł na przestrzeni ostatnich kilku lat. Badania ankietowe prowadzone na Podkarpaciu w 2002 r. wskazywały, że rachunek bankowy posiadało wówczas jedynie 43% rolników [15]. Wzrost liczebności rolników korzystających z tego narzędzia nastąpił w wyniku wprowadzenia podatku VAT w rolnictwie oraz przystąpienia

² Art. 22, ust. 1 ustawy z 2 lipca 2004 o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. z 2004 r., Nr 173, poz. 1807).

Polski do Unii Europejskiej, bowiem wymogiem stawianym rolnikom chcącym otrzymywać dopłaty unijne jest posiadanie rachunku bankowego. W wyniku akcesji, w sposób skokowy wzrosło też wsparcie finansowe netto dla sektora rolnego, co zdecydowanie poprawiło warunki samofinansowania gospodarstw rolnych [19]. Zwiększone przepływy finansowe stworzyły szansę na rozszerzenie odsetka gospodarstw rolnych korzystających z usług bankowych, zarówno pośredniczących, jak i depozytowych oraz kredytowych.

Rolnicy korzystają najczęściej z usług finansowych banków spółdzielczych. Dla 74,6% z nich bank spółdzielczy jest jedynym lub głównym bankiem w zakresie obsługi finansowej gospodarstwa, natomiast dla 3,2% rolników BS jest drugim bankiem (tab. 3). W sumie zatem z usług banków spółdzielczych korzysta 77,8% rolników. Oprócz banków spółdzielczych najpopularniejsze wśród rolników są największe komercyjne banki, takie jak PKO BP i PEKAO S.A., które dysponują największą siecią placówek i bankomatów w kraju.

Banki spółdzielcze są także popularne wśród przedsiębiorców działających na wsi. Ponad połowa z nich korzysta z usług BS jako głównego banku, natomiast dla 7,8% bank spółdzielczy jest drugim lub kolejnym bankiem obsługującym firmę (tab. 3). Przedsiębiorcy, podobnie jak rolnicy, korzystali najchętniej z usług tych banków komercyjnych, które mają najliczniejszą sieć placówek w kraju (tab. 3).

Tabela 3

Odsetek rolników i przedsiębiorców wiejskich korzystających z rachunku bankowego

Wyszczególnienie	Korzystający z rachunku bankowego (główny rachunek)		Korzystający z rachunku w kolejnym banku	
	rolnicy	przedsiębiorcy	rolnicy	przedsiębiorcy
Ogółem	95,9	100,0	14,0	25,6
w tym rachunku w banku:				
spółdzielczym (BS)	74,6	53,4	3,2	7,8
PKO BP S.A.	7,5	21,1	3,5	4,4
PEKAO S.A.	5,4	16,6	2,5	3,3
BPH S.A.	3,4	3,3	1,4	2,2
BGŻ S.A.	2,6	2,2	1,1	1,1
innym banku	2,5	3,4	2,5	6,8
Nie korzysta z rachunku	4,1	0,0	86,0	74,4

Źródło: Badania ankietowe.

Wyniki badań wskazują, że zakres usług finansowych banków, z jakich korzystają rolnicy, jest wciąż silnie zawężony, ograniczający się do rachunku bankowego i związanych z nim podstawowych usług operacyjnych. Na bardzo tradycyjny, a nawet pasywny charakter korzystania przez rolników z rachunku

bankowego wskazuje fakt, że tylko 13,3% z nich dokonuje za pośrednictwem rachunku transakcji bezgotówkowych, takich jak polecenia przelewu, zlecenia stałe itd. Znacznie bardziej otwarci na tego typu usługi są przedsiębiorcy wiejscy, wśród których blisko 70% dokonuje takich operacji finansowych (tab. 4). Wśród rolników tylko niespełna 60% deklaruje posiadanie karty płatniczej lub kredytowej (w populacji gospodarstw domowych ogółem w kraju odsetek ten wynosi 76%) [14].

Wciąż niewielki odsetek rolników korzysta z kredytów bankowych, niemniej w odniesieniu do danych statystycznych z PSR 2002 można zauważyć w tym zakresie nieznaczną tendencję wzrostową. Według danych GUS, w roku 2002 w makroregionie *Małopolska i Pogórze* odsetek gospodarstw rolnych zadłużonych z tytułu kredytów bankowych wynosił 11%, w tym zadłużonych z tytułu kredytów inwestycyjnych tylko 3,9%. Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w roku 2007 wskazują, że z kredytów obrotowych korzysta 18% rolników, zaś z kredytów inwestycyjnych 13,8% rolników (dane te dotyczą kredytów pobranych w latach 2002-2006). Na koniec 2006 r. stan zadłużenia z tytułu kredytów rolnych wykazywało 16,8% rolników, w tym z tytułu kredytów inwestycyjnych 8,9%. Ponadto 4,8% rolników wykazywało zadłużenie z tytułu kredytów konsumenckich, zaś blisko 12% rolników korzystało także z kredytu w rachunku bieżącym (tab. 4). Należy zaznaczyć, że wzrost zainteresowania kredytami przez rolników jest bezpośrednio związany z objęciem polskiego rolnictwa instrumentami finansowymi WPR. Z badań wynika, że od roku 2004 blisko 60% kredytów inwestycyjnych (w tym pomostowych) pobieranych przez rolników służyło finansowaniu przedsięwzięć refundowanych z funduszy UE.

Spośród ankietowanych rolników niewielu korzysta z różnych form lokowania oszczędności w bankach, jednakże podobnie jak w przypadku kredytów, można w tym zakresie zaobserwować nieznaczną tendencję wzrostową. Według badań ankietowych, w roku 2002 z lokat bankowych na Podkarpaciu korzystało 12,1% rolników, zaś z funduszy inwestycyjnych 0,8% [15], natomiast w roku 2007 w całym makroregionie odsetek rolników korzystających z lokat bankowych wynosił 16,3%, zaś z funduszy inwestycyjnych 2,2%. Wciąż bardzo niski jest natomiast odsetek rolników korzystających z usług pośrednictwa finansowego, gwarancyjnych czy konsultingowych (tab. 4).

Zakres korzystania z usług finansowych banków przez mikro i małe firmy na wsi jest także bardzo ograniczony, sprowadzający się głównie do tradycyjnych usług. Powszechne wśród przedsiębiorców jest posiadanie rachunku bankowego i dokonywanie za jego pośrednictwem różnego rodzaju operacji bezgotówkowych. Dziewięciu na dziesięciu przedsiębiorców (89%) korzysta także z kart płatniczych i kart kredytowych. Z kredytu w rachunku bankowym, jako instrumentu finansowania działalności operacyjnej firmy, korzysta co szósty ankietowany (15,6%). Relatywnie niski jest natomiast odsetek przedsiębiorców korzystających z kredytów obrotowych (12,2%), a także inwestycyjnych. Kredyt taki w okresie ostatnich czterech lat pobrało 16,7% przedsiębiorców. Generalnie, odsetek firm zadłużonych z tytułu kredytów bankowych (obrotowych

i inwestycyjnych) wynosił 24,2%. Lokaty terminowe posiada zaledwie co dziesiąty ankietowany przedsiębiorca, zaś oszczędności ulokowane w funduszach inwestycyjnych 3,3%.

Tabela 4

Odsetek ankietowanych w aspekcie korzystania z usług bankowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne	Mikro i małe przedsiębiorstwa
Rachunek rozliczeniowy	95,9	100,0
Karty płatnicze i kredytowe	58,2	89,0
Kredyty obrotowe ^a	18,0	12,2
Lokaty terminowe	16,3	10,0
Kredyty inwestycyjne ^b	13,8	16,7
Rozliczenia bezgotówkowe	13,3	68,9
Kredyt w rachunku bieżącym ^a	11,9	18,7
Doradztwo finansowo-inwestycyjne ^b	3,5	6,7
Operacje czekowe i weksłowe	3,2	6,7
Fundusz inwestycyjny	2,2	3,3
Rachunek walutowy, inwestycyjny	1,5	6,7
Leasing ^b	0,5	5,6
Poręczenia i gwarancje kredytowe ^b	0,4	2,2
Inne (np. ubezpieczenia)	2,6	7,7

^a Dotyczy jednostek wykazujących stan zadłużenia z tego tytułu kredytów w ciągu ostatnich 12 m-cy.

^b Dotyczy ostatnich 4 lat od momentu badania.

Źródło: Badania ankietowe.

W porównaniu do rolników, dwukrotnie więcej przedsiębiorców korzysta z takich usług bankowych, jak operacje czekowe i weksłowe oraz doradztwo finansowo-inwestycyjne, więcej przedsiębiorców korzysta też z gwarancji i poręczeń kredytowych. Niemniej jednak, odsetek właścicieli firm korzystających z takich usług jest też bardzo niski (tab. 4). Przedsiębiorcy znacznie chętniej od rolników korzystają także z leasingu. Jest to jednak wciąż niewielki odsetek, tj. 5,6% (w grupie rolników tylko 0,5%). Przeciętnie w krajach UE-25 z tego źródła finansowania korzysta 24% firm z sektora MSP [9].

Biorąc pod uwagę takie cechy społeczno-osobowe ankietowanych, jak wiek i wykształcenie, daje się zauważyć dodatnią zależność pomiędzy korzystaniem z niektórych usług bankowych a młodszym wiekiem i lepszym wykształceniem rolników lub przedsiębiorców (tab. 5). W przypadku rolników dotyczy to w szczególności korzystania z kart płatniczych i kredytowych oraz rozliczeń bezgotówkowych. Młodszy i lepiej wykształceni rolnicy wykazują też większą skłonność do sięgania po kredyty bankowe. Tendencję tą widać wyraźnie w aspekcie kredytów w rachunku bieżącym, a także kredytów inwestycyjnych. Młodszy wiek i lepszy poziom wykształcenia sprzyja także skłonności do korzystania przez przedsiębiorców z niektórych usług finansowych. Dotyczy to

usług rozliczeniowych, płatności elektronicznych i kredytów bankowych. Jedynie w przypadku kredytów obrotowych wiek przedsiębiorców nie wpływa na odsetek korzystających z tych produktów. Wydaje się, że relatywnie większa skłonność młodszych przedsiębiorców do sięgania po kredyty bankowe jest naturalna. W wielu przypadkach są to właściciele młodych czy wręcz początkujących firm, których potrzeby kapitałowe nie mogą być zaspokojone bez sięgania po źródła zewnętrzne. Natomiast w zakresie różnych form oszczędzania widać z kolei odwrotną zależność, tzn. bardziej zaawansowany wiek sprzyja większej skłonności przedsiębiorców do lokowania nadwyżek środków finansowych w formie oszczędności (tab. 5).

Tabela 5

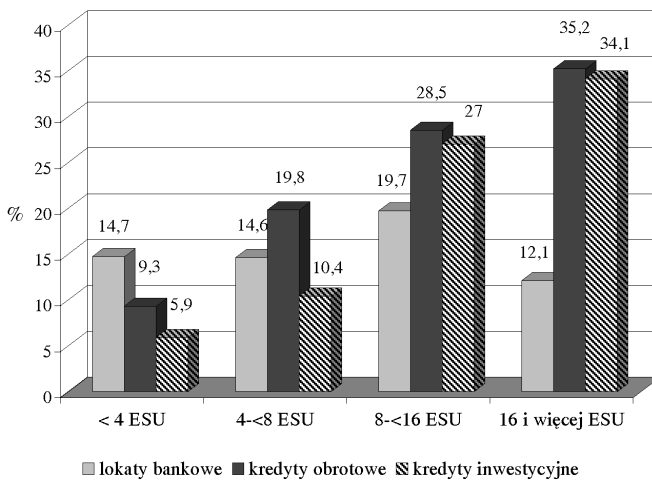
**Korzystanie z usług bankowych w przekroju grup wiekowych
i wykształcenia ankietowanych (%)**

Wyszczególnienie	Rolnicy				Przedsiębiorcy			
	<30 lat	30-49 lat	50-64 lat	65 i więcej	<30 lat	30-49 lat	50-64 lat	65 i więcej
- rozliczenia bezgotówkowe	31,8	13,0	8,7	8,3	80,0	76,2	56,5	33,3
- karty płatnicze i kredytowe	65,9	65,1	46,4	36,1	100,0	92,9	78,3	66,7
- lokaty bankowe	21,2	19,1	19,2	19,4	5,0	9,5	13,0	16,7
- kredyt w rachunku bieżącym	15,3	14,0	10,9	2,8	20,0	21,4	17,4	0,0
- kredyty obrotowe	12,9	21,7	16,2	13,9	10,0	11,9	13,0	16,7
- kredyty inwestycyjne	11,8	18,1	12,5	0,0	15,0	19,0	17,4	0,0
- leasing	0,0	0,6	0,8	0,0	10,0	4,8	4,3	0,0
Wykształcenie	podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe
- rozliczenia bezgotówkowe	2,3	9,4	14,0	28,7	-	40,9	76,3	81,4
- karty płatnicze i kredytowe	21,6	53,9	66,2	72,1	-	77,2	90,6	96,2
- lokaty bankowe	17,0	17,5	21,8	18,9	-	9,1	9,5	11,1
- kredyt w rachunku bieżącym	6,8	12,1	14,9	17,2	-	9,1	14,3	22,2
- kredyty obrotowe	15,9	19,2	18,1	22,1	-	9,1	11,9	14,8
- kredyty inwestycyjne	10,2	15,5	15,2	16,4	-	9,1	16,7	22,2
- leasing	0,0	0,3	0,6	1,6	-	4,5	4,8	7,4

Źródło: Badania ankietowe.

Badania wykazały, że skala działalności gospodarczej, mierzona w przypadku gospodarstw rolnych parametrem wielkości ekonomicznej w ESU, zaś w przypadku firm wielkością zatrudnienia, wpływa na poziom i zakres korzystania przez poszczególne jednostki z usług bankowych. Większa siła ekonomicz-

na gospodarstwa sprzyja korzystaniu z kredytów bankowych, zarówno inwestycyjnych jak i obrotowych. Natomiast w zakresie usług depozytowych możemy zaobserwować, że w grupie największych gospodarstw (16 ESU i więcej), najmniej rolników deklaroowało posiadanie lokat bankowych (rys. 1). W zbiorowości tej znajduje się jednak najwięcej gospodarstw inwestujących w rozwój działalności rolniczej, co, jak wiadomo, nie sprzyja oszczędnościom. W przypadku mikro i małych firm wiejskich można było zaobserwować, że większa skala działalności, mierzona liczbą zatrudnionych pracowników, jest powiązana z bardziej zróżnicowanym i szerszym zapotrzebowaniem przedsiębiorców na usługi bankowe. Generalnie, wraz ze wzrostem zatrudnienia wzrastał odsetek firm korzystających z kredytów bankowych, leasingu oraz rozliczeń bezgotówkowych. Przeciwną tendencję można było zaobserwować w zakresie korzystania przez firmy z kart płatniczych i kredytowych oraz funduszy inwestycyjnych.

Rys. 1. Gospodarstwa rolne wg wielkości ekonomicznej a korzystanie z usług bankowych

Źródło: Badania ankietowe.

W celu określenia hierarchii kryteriów decydujących o wyborze banku jako partnera finansowego, poproszono respondentów o wskazanie trzech czynników, które były dla nich najważniejsze (tab. 6). Najczęściej wskazywaną przyczyną wyboru banku przez użytkowników gospodarstw rolnych była bliskość placówki banku, a zatem łatwy do niego dostęp. Na kolejnym miejscu znalazła się znajomość banku (wcześniejsze kontakty), a także jakość obsługi, w tym indywidualne podejście do klienta, a dalej znajomość pracowników banku oraz szeroki zakres oferowanych usług. Z badań wynika, że rolnicy zwracali szczególną uwagę na te aspekty, które kształtują jakość i trwałość relacji klienta z bankiem, i w literaturze określane są mianem *relationship banking* [6]. Dopiero na drugim miejscu rolnicy wskazywali aspekty ekonomiczne, decydujące o koszcie usług

bankowych (opłaty i prowizje bankowe, oprocentowanie kredytów), a także czynniki decydujące o sprawności obsługi bankowej gospodarstwa i jej kompleksowości. Rolnicy zwracali też uwagę na takie cechy banku jak liczebność (sieć) placówek banku i bankomatów oraz godziny otwarcia banku. Są to cechy ważne dla rolników, bowiem zdecydowana większość z nich korzysta z usług bankowych w sposób tradycyjny, tj. odwiedzając placówkę banku. Mniejsze znaczenie przy wyborze banku miała dla nich kwestia oferty depozytowej, dostępność banku przez nowoczesne (elektroniczne) kanały, wreszcie renoma banku i wpływ reklamy.

Tabela 6

Czynniki decydujące o wyborze banku przez rolników i przedsiębiorców wiejskich

Wyszczególnienie	Odsetek (%) ^a			
	rolnicy		przedsiębiorcy	
	ogółem	na 1-szym miejscu	ogółem	na 1-szym miejscu
Lokalizacja banku (oddziału)	80,8	64,5	76,7	34,4
Wcześniejsze kontakty z bankiem	42,3	7,0	23,3	12,2
Jakość obsługi (profesjonalna, miła)	36,9	4,2	19,0	4,5
Znajomość personelu banku	23,1	2,3	12,2	3,3
Szeroki zakres oferowanych produktów i usług	17,9	4,7	21,1	7,7
Wysokość prowizji i opłat za usługi bankowe	15,7	3,5	30,0	6,7
Opinia o banku (renoma)	11,6	2,0	7,8	2,2
Krótkie i proste procedury bankowe	10,9	1,5	12,2	4,4
Kompleksowa obsługa gospodarstwa/firmy	9,0	1,3	14,4	2,2
Oprocentowanie kredytów	8,4	1,4	17,8	3,3
Sieć placówek, bankomaty, godziny otwarcia	7,4	0,9	20,0	5,6
Szybkość dokonywanych rozliczeń	4,2	0,5	8,9	3,3
Profesjonalne doradztwo finansowe	3,9	1,3	4,4	2,2
Dostępność banku poprzez modem, Internet itp.	3,5	0,7	6,7	1,1
Oprocentowanie środków na rachunku bankowym	3,0	0,4	4,4	1,1
Oprocentowanie depozytów	1,5	0,2	5,6	2,2
Wpływ reklamy (marketingu)	1,2	0,1	4,4	0,0
Inne	5,2	1,3	10,0	3,3

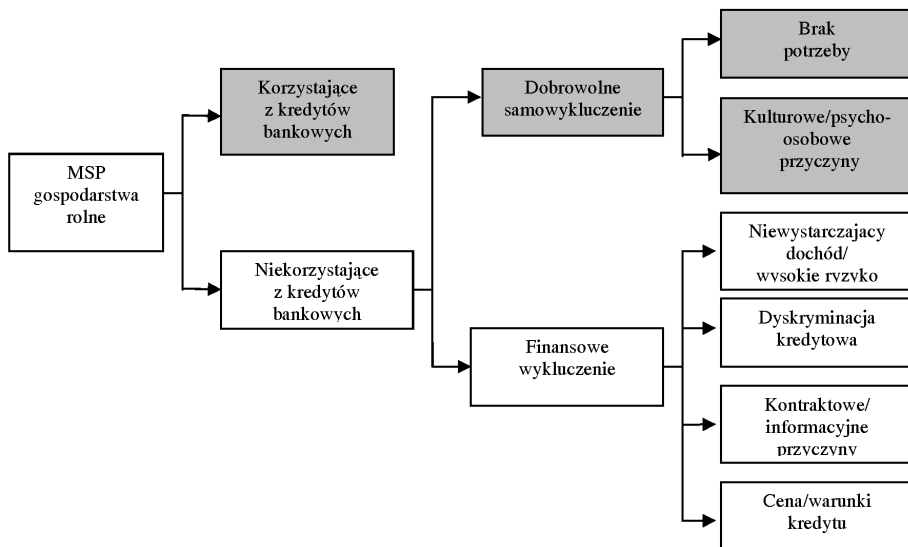
^a Respondenci mieli możliwość wskazania maksymalnie 3 powodów, w kolejności ich wagi, tj. od 1 do 3.

Źródło: Badania ankietowe.

Hierarchia czynników decydujących o wyborze banku przez przedsiębiorców była dosyć podobna, jak w przypadku rolników. Na pierwszym miejscu w strukturze wskazań znalazła się również kwestia bliskości banku. Natomiast nieco większe znaczenie niż rolnicy, przedsiębiorcy przywiązywali do takich czynników, jak: wysokość prowizji i opłat za usługi bankowe (drugie miejsce wśród kryteriów wyboru) oraz oprocentowanie kredytów i depozytów. Dla większego odsetka przedsiębiorców, w porównaniu do rolników, istotne były także takie aspekty, jak szeroki zakres oferowanych usług, kompleksowość obsługi przedsiębiorstwa, krótkie i proste procedury oraz szybkość dokonywanych rozliczeń.

Dostępność kredytów dla rolników i przedsiębiorców wiejskich

Niski poziom korzystania przez rolników i drobnych przedsiębiorców wiejskich z kredytów bankowych nie jest zaskoczeniem. Wiele badań prowadzonych chociażby na obszarze Unii Europejskiej pokazuje, że sektor MSP [25] oraz rolnictwo [7] należą do sfer najbardziej narażonych na problem niedostatecznego dostępu do kredytów. Niekorzystanie z zewnętrznego zwrotnego finansowania może wynikać z braku takiej potrzeby lub świadomego wyboru takiej ścieżki rozwoju, która preferuje samofinansowanie. W wielu przypadkach jednak ograniczony dostęp do kredytów lub wręcz wykluczenie z rynku kredytowego jest konsekwencją określonych ograniczeń (*credit constraints*), które są albo pochodną funkcjonowania instytucji finansowych i rynku finansowego, albo wynikają z uwarunkowań wewnętrznych (rys. 2) [18].

Rys. 2. Dostęp rolników i przedsiębiorców do kredytów bankowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [24].

Wyniki badań ankietowych przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą na wsi wskazują, że z kredytów bankowych, nie licząc kredytów w rachunku bieżącym, nie korzystało 73,3% badanych firm, a ponad 83% podmiotów nie korzystało w latach 2004-2008 z kredytów inwestycyjnych. W tej grupie jednak 14,5% przedsiębiorców podjęło w badanym okresie próbę uzyskania kredytu i spotkało się z odmową banku. Część z nich uzyskała kredyt w innym banku, lecz 8,8% przedsiębiorców albo zrezygnowało z dalszego ubiegania się o kredyt, albo nie mogło uzyskać kredytu także w innym banku. Charakterystyczne jest także to, że kredyty inwestycyjne pobrało tylko 16,7% ankietowanych przedsiębiorców, zaś 23,1% deklarowało finansowanie kredytami inwestycji realizowanych w okresie ostatnich 4 lat. Oznacza to, iż część

przedsiębiorców korzysta w finansowaniu inwestycji z kredytów obrotowych, które są, jak wiadomo, znacznie łatwiej dostępne niż kredyty inwestycyjne. W przypadku gospodarstw rolnych, kredyty bankowe na finansowanie inwestycji były wykorzystywane przez 17,3% rolników, w tym 13,8% zaciągało kredyty inwestycyjne, zaś pozostali współfinansowali inwestycje kredytami obrotowymi. Zarówno w przypadku rolników, jak i drobnych przedsiębiorców wiejskich, jedynie około 1/3 respondentów realizujących przedsięwzięcia inwestycyjne sięgało po kredyty bankowe na ich finansowanie. Wśród źródeł finansowania inwestycji zdecydowanie dominują środki własne (tab. 7). Ich udział w strukturze finansowania inwestycji wynosił odpowiednio 63,8% w zbiorowości gospodarstw rolnych i 72,4% w zbiorowości mikro i małych przedsiębiorstw wiejskich. Kredyty bankowe zajmują w tej strukturze drugie miejsce z udziałem odpowiednio 19,7% (gospodarstwa rolne) i 17,2% (firmy), zaś na trzeciej pozycji znajdują się fundusze unijne, które w przypadku gospodarstw rolnych pozwoliły na sfinansowanie 14,5% wydatków inwestycyjnych, zaś w przypadku firm 4,3%. Pozostałe zewnętrzne źródła finansowania zarówno dla gospodarstw, jak i dla przedsiębiorstw pozarolniczych na wsi wciąż mają marginalne znaczenie w finansowaniu inwestycji.

Tabela 7

Struktura gospodarstw rolnych oraz firm według źródeł finansowania inwestycji^a

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne (w %)	Przedsiębiorstwa (w %)
Podmioty realizujące inwestycje w tym finansujące inwestycje:	45,6	63,8
- kredytem bankowym	17,3	23,1
- środkami UE	12,0	6,7
- pożyczkami z instytucji niebankowych	0,6	3,3
- pożyczkami od osób fizycznych	0,9	2,2
- leasingiem	0,5	5,6
- z własnych środków	33,7	62,2
Struktura finansowania inwestycji		
- fundusz własne	63,8	72,4
- kredyty bankowe	19,7	17,2
- fundusze UE	14,5	4,3
- pożyczki z instytucji niebankowych	0,9	1,2
- pożyczki od osób fizycznych	0,6	1,0
- leasing	0,5	3,9
Razem	100,0	100,0

^a Gospodarstwa rolne w latach 2002-2006, przedsiębiorstwa 2004-2008.

Źródło: Badania ankietowe.

Zaprezentowane wyniki badań dowodzą, że po kredyty bankowe, nie mówiąc o innych formach zewnętrznego finansowania działalności gospodarczej (leasing, factoring itd.), sięga relatywnie niewielki odsetek ankietowanych. Pod tym względem nie ma dużych różnic pomiędzy rolnikami a przedsiębiorcami wiejskimi. Generalnie, po kredyty bankowe (także leasing) nieco chętniej sięgają przedsiębiorcy. W obrębie poszczególnych rodzajów kredytów, przedsiębiorcy chętniej od rolników korzystają z kredytów inwestycyjnych oraz kredytów w rachunku bankowym, natomiast rolnicy z kredytów obrotowych. Należy podkreślić także, że wielu rolników (45%) korzystało z kredytów inwestycyjnych preferencyjnych oraz kredytów „kłęskowych” subsydiowanych przez ARiMR.

Warto zauważyć, że w porównaniu do przedsiębiorców wiejskich, tylko 3,8% rolników ubiegających się o kredyty bankowe uzyskało odmowę ze strony banku (chodzi o negatywne rozpatrzenie wniosku kredytowego). W przypadku przedsiębiorców odsetek ten jest 4-krotnie większy (14,7%). W relacji do wszystkich ubiegających się o kredyty, odsetek odmów kredytowych w grupie przedsiębiorców wyniósł 30,3% (dla przykładu w całej zbiorowości przedsiębiorstw w Polsce w IV kw. 2008 r. 18,6%, a w II kw. 2009 roku 29,3%) [12]. W przypadku rolników odsetek odmów kredytowych wynosił niespełna 9%. Można jednak przypuszczać, że tak niski odsetek rolników uzyskujących odmowę kredytu wynika z faktu, iż wielu rolników już w fazie zbierania wstępnych informacji w banku o wymogach formalnych podejmuje decyzję o zaniechaniu ubiegania się o kredyt. Na taką konkluzję wskazują wypowiedzi rolników dotyczące przyczyn nie ubiegania się o kredyty, wśród których ważne miejsce zajmują uciążliwe procedury kredytowe oraz wysokie wymagania banków co do zdolności kredytowej i zabezpieczeń (tab. 8). Ponadto, w przypadku kredytów inwestycyjnych, do wniosku należy dołączyć szereg dokumentów (m.in. plan inwestycyjny), których sporządzenie wymaga pomocy ze strony instytucji konsultingowych i wiąże się ze sporymi kosztami.

Według deklaracji ankietowanych, w przypadku 55,7% rolników oraz niespełna 31% przedsiębiorców nie korzystanie z kredytów bankowych wynikało z braku takiej potrzeby (tab. 8). Oczywiście można przyjąć, że przynajmniej część z tych ankietowanych posiadała wystarczające fundusze własne, by realizować obraną przez siebie ścieżkę rozwoju gospodarstwa lub firmy. W istocie jednak takiej odpowiedzi udzielali najczęściej właściciele relatywnie małych i słabych ekonomicznie gospodarstw rolnych oraz firm, które w ciągu ostatnich 4 lat nie realizowały żadnych przedsięwzięć inwestycyjnych. Zatem brak popytu na kredyt wynikał nie z faktu pełnego pokrycia potrzeb kapitałowych z funduszy własnych, lecz z zamrożenia przedsięwzięć rozwojowych lub wręcz dezaktywacji ekonomicznej. W przypadku około 25% gospodarstw rolnych w badanym regionie mamy do czynienia z jednostkami faktycznie nieczynnymi ekonomicznie (produkcyjnie), zatem nie zgłaszającymi także zapotrzebowania na kapitał służący finansowaniu działalności gospodarczej.

Tabela 8

Przyczyny nie korzystania z kredytów bankowych według wskazań ankietowanych^a

Przyczyna główna	Przyczyna szczegółowa wg kolejności wskazań respondentów	Odsetek deklarujących daną przyczynę	
		rolników	przedsiębiorców
Niekorzystne warunki kredytowania	- wysokie oprocentowanie - wysokie prowizje - uciążliwe procedury - krótki okres spłaty, brak okresu karencji	19,3	20,6
Trudności w uzyskaniu kredytu ze strony banku	- za wysokie wymagania co do: zabezpieczeń, zdolności kredytowej, minimalnej kwoty kredytu - brak właściwej informacji i pomocy konsultingowej	10,5	17,7
Sytuacja wewnętrzna gospodarstwa/ przedsiębiorstwa	- niechęć do brania jakiegokolwiek kredytu - obawa przed trudnościami w spłacie kredytu - ograniczanie działalności	32,8	22,1
Ograniczenia wynikające z sytuacji ogólnej	- niska dochodowość (rentowność) produkcji - niepewność zbytu produktów - niestabilność warunków gospodarowania - brak wsparcia ze strony państwa	21,7	23,5
Odmowa banku (negatywne rozpatrzenie wniosku kredytowego)		3,8	14,7
Brak potrzeby		55,7	30,9

^a Odsetek odpowiedzi nie sumuje się do 100% z uwagi na fakt, że ankietowani mogli wskazywać więcej niż 1 przyczynę.

Źródło: Badania ankietowe.

Problem samowykluczenia z rynku kredytowego dotyczy także tych rolników i przedsiębiorców, którzy nie deklarowali, co prawda, braku potrzeby sięgania po kredyty, ale wykazywali „niechęć do brania jakiegokolwiek kredytu”. Są to zatem ci rolnicy i przedsiębiorcy, których charakteryzuje „awersja” do kredytowania i zachowawcza mentalność kredytowa. Są to ograniczenia o charakterze psychologicznym (mentalnym), mające także swoje podłoże w obawie przed bankami oraz skomplikowanymi procedurami bankowymi. Takie postawy są też efektem wcześniejszych negatywnych doświadczeń własnych lub zaobserwowanych u innych na gruncie kredytowania działalności gospodarczej, szczególnie wyniesionych z początkowego okresu transformacji ustrojowej, gdy wielu rolników, ale także przedsiębiorców wpadło w pułapkę zadłużenia. Badania realizowane m.in. przez Pentor RI wskazują jednak, że przyczyną takich postaw może być także dominacja orientacji proprodukcyjnej kosztem finansowej u wielu rolników i drobnych przedsiębiorców oraz niski poziom ich wiedzy o najprostszych nawet produktach kredytowych [3].

Wyniki badań wskazują, że w sumie ponad połowa małych firm działających na wsi w ogóle nie bierze pod uwagę możliwości skorzystania z kredytów.

Obok braku potrzeby, niechęć do brania jakiegokolwiek kredytu i obawa przed zadłużeniem firmy są wymieniane przez przedsiębiorców jako najczęstsze przyczyny absencji kredytowej (tab. 8). W przypadku rolników odsetek ten sięga 2/3 użytkowników gospodarstw. Przy czym, wielu z nich (prawie 44%) wskazywało na więcej niż jedną przyczynę absencji kredytowej, łącząc na przykład wypowiedź o braku potrzeby z innymi przyczynami. Ten pozorny brak konsekwencji w wypowiedziach rolników można tłumaczyć tym, że wielu z nich (ok. 30%) nawet w sytuacji potrzeby kredytowania gospodarstwa, nie sięgnęłoby po kredyt z obawy przed zadłużeniem gospodarstwa, niemożnością poradzenia sobie z wymogami formalnymi, czy też z powodu silnej awersji do kredytowania (a nawet do banków jako takich).

Odrębną kwestią jest brak dostępu do kredytów w wyniku wykluczenia z rynku kredytowego. Istnieje bowiem grupa rolników i drobnych przedsiębiorców na wsi, którzy wykazują zainteresowanie kredytami, ale nie mogą z nich skorzystać. Problem niedostatecznej dostępności kredytów jest wielowymiarowy, a powody niezaspokojonego popytu na środki finansowe częściowo leżą po stronie banków, ale także po stronie przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych. Aby uzyskać kredyt w banku, niezbędne jest przede wszystkim posiadanie zdolności kredytowej. Kolejnym problemem, z jakim spotykają się potencjalni kredytobiorcy, jest brak rzetelnie prowadzonej księgowości, na której w znacznej mierze banki opierają swoje analizy zdolności kredytowej klientów. Z drugiej zaś strony, gospodarstwa rolne oraz małe firmy nie prowadzą ksiąg rachunkowych na zasadach podobnych do podmiotów o większych rozmiarach, ponieważ zgodnie z wymogami prawa wystarczy, że w sposób znacznie zawężony będą prowadziły ewidencję służącą jedynie właściwemu rozliczeniu podatków. W przypadku rolników nie będących podatnikami VAT na zasadach ogólnych, nie ma żadnego formalnego obowiązku prowadzenia ewidencji księgowej, a nawet ewidencja dla celów VAT jest zbyt zawężona w stosunku do potrzeb informacyjnych banków, wynikających z oceny zdolności kredytowej gospodarstwa.

Rolnicy i drobni przedsiębiorcy często nie są w stanie sprostać wymaganiom stawianym przez banki. Pierwszy problem napotykają już przy próbie wypełnienia skomplikowanego formularza wniosku kredytowego, następnie zderzają się z koniecznością sporządzenia zestawień i prognoz finansowych. Nawet jeśli uda im się pokonać te trudności, napotykają barierę wymaganych zabezpieczeń, których wartość zwykle około dwukrotnie przekracza kwotę udzielanego kredytu. Jak pokazują wyniki badań, jest to bardzo istotna bariera dla wielu małych firm, które nie dysponują wystarczającymi aktywami dla zabezpieczenia kredytu. Jest to także bardzo poważny problem w kredytowaniu gospodarstw rolnych, których aktywa (ziemia, budynki inwentarskie, maszyny rolnicze) są mało atrakcyjne dla banków, ze względu na swoją specyficzną dla danego gospodarstwa, „bryłowatość” i niską płynność.

Banki mają świadomość ryzyka kredytowego dotyczącego małych przedsiębiorstw [1]. W przypadku tych podmiotów, przyczyny ostrożności kredytodawcy wynikają z:

- odczucia asymetrii informacyjnej w związku z mniej wiarygodnymi sprawozdaniami finansowymi aniżeli w przypadku firm większych i audytowanych,
- niskiej oceny kompetencji w zakresie zarządzania finansami tych firm,
- wyższego – w opinii banków – prawdopodobieństwa nielojalnego zachowania.

Podobnej przyczyny należy także doszukiwać się w niechęci wielu banków do kredytowania gospodarstw rolnych. Dotyczy to zwłaszcza dużych komercyjnych banków, dla których finansowanie tego sektora, poza wymienionymi wyżej problemami, jest po prostu mało atrakcyjne z uwagi na mały, rozproszony i niestabilny popyt rolników na kredyty, przeciętnie niski wolumen tego typu kredytów oraz uciążliwe wymogi sprawozdawcze w przypadku udzielania kredytów subsydiowanych przez ARiMR [17]. Kolejny problem to brak dobrych narzędzi i umiejętności właściwej oceny zdolności kredytowej rolników, bowiem stosowane przez tego typu banki skomputeryzowane (scoringowe) i scentralizowane systemy nie nadają się do oceny tego typu klientów. Wobec tego banki te wolą zrezygnować z kredytowania rolników, odsyłając ich do banków spółdzielczych lub BGŻ. Istnieją także przypadki banków komercyjnych, których wewnętrzne wytyczne w zakresie strategii działalności kredytowej nakazują unikanie kredytowania rolników. Dowodem na sukcesywne wycofywanie się banków komercyjnych z rynku kredytów rolnych jest to, że jeszcze kilka lat temu umowy z ARiMR w sprawie uczestnictwa w udzielaniu kredytów preferencyjnych podpisywało około 20 banków komercyjnych (np. w latach 2004-2005 było to 19 banków, nie licząc banków zrzeszających banki spółdzielcze). Natomiast w roku 2009, oprócz banków zrzeszających banki spółdzielcze i banku BGŻ S.A., umowę z ARiMR podpisały tylko 4 banki komercyjne.

Wymienione bariery w dużej mierze można utożsamiać z dyskryminacją kredytową banków wobec tego typu klientów, jak rolnicy i drobni przedsiębiorcy. Elementem takiej postawy banków jest także polityka cenowa i „kontraktowa” w tych segmentach rynku kredytowego. Raport NBP dotyczący koniunktury przedsiębiorstw [12] wskazuje, że w II kw. 2009 roku przeciętne oprocentowanie kredytów krótkoterminowych dla małych firm (do 50 pracowników) było w bankach wyższe o 1,71 p.p. niż kredytów dla dużych firm i aż o 2,34 p.p. w stosunku do bardzo dużych firm (powyżej 2000 pracowników). W przypadku kredytów długoterminowych, małe przedsiębiorstwa musiały płacić odsetki o 1,63 p.p. wyższe od dużych przedsiębiorstw i 1,57 p.p. od bardzo dużych. Należy podkreślić, że takie tendencje utrzymują się pod tym względem od wielu lat. W przypadku kredytowania rolników, fakt, iż są to bardzo rzetelni kredytobiorcy (poziom kredytów zagrożonych w tej grupie klientów banków jest od lat najniższy i nie przekracza 2%), nie znajduje także odzwierciedlenia w przeciętnym oprocentowaniu kredytów i innych warunkach decydujących o koszcie kredytów [8].

Inne elementy określające koszty i warunki transakcji kredytowych, takie jak prowizje bankowe, koszty zabezpieczeń, długość okresu spłaty, okres karencji itd., są również wskazywane przez rolników i przedsiębiorców jako bariery w pozyskaniu kredytu. Wielu rolników (4,6%) oraz przedsiębiorców (8,9%)

wskazywało też na uciążliwe procedury kredytowe oraz brak właściwej informacji i pomocy konsultingowej ze strony banków. Na tego typu bariery częściej wskazywali klienci banków komercyjnych niż spółdzielczych.

Nie można oczywiście pominąć czynników wynikających z ogólnej sytuacji gospodarczej, które powodują zaniechanie lub odkładanie decyzji kredytowych przez rolników i przedsiębiorców wiejskich. Na takie przyczyny absencji kredytowej wskazywało 21,7% rolników i 23,5% przedsiębiorców. W ramach tej grupy przyczyn rolnicy wymieniali głównie niską dochodowość produkcji rolnej (18% ankietowanych) oraz niepewność zbytu produktów (9%). Z kolei w przypadku przedsiębiorców, głównym powodem zaniechania kredytów były niestabilne warunki gospodarowania (16,1% ankietowanych) oraz niepewność zbytu produktów i brak pomocy ze strony państwa.

Podsumowanie

Preferencje rolników i drobnych przedsiębiorców prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą na wsi w zakresie korzystania z usług bankowych są dosyć podobne i dają się w skrócie określić następująco:

- preferowanie podstawowych i tradycyjnych usług bankowych oraz korzystanie z nich za pośrednictwem placówek bankowych;
- bardzo małe zainteresowanie nowoczesnymi usługami finansowymi i elektronicznymi kanałami ich dystrybucji;
- preferowanie banków lokalnych, położonych w bliskiej odległości od gospodarstwa (firmy);
- przypisywanie przy wyborze banku dużego znaczenia przesłankom kształtującym relacje z bankiem (wcześniejsze kontakty, zaufanie, znajomość pracowników) oraz czynnikom decydującym o sprawności i elastyczności procedur bankowych;
- niska skłonność do korzystania z lokat terminowych oraz kredytów bankowych, przy praktycznie braku korzystania z innych instrumentów finansowania zewnętrznego przez banki (leasing, factoring);
- zróżnicowane korzystanie z usług bankowych w zależności od poziomu wykształcenia i wieku ankietowanych, a także skali prowadzonej przez nich działalności gospodarczej.

Wysoki poziom absencji kredytowej gospodarstw rolnych oraz mikro i małych przedsiębiorstw wiejskich jest pochodną zarówno samowykluczenia się tych podmiotów z rynku kredytowego, jak i oddziaływania ograniczeń kredytowych o charakterze endogenicznym i instytucjonalnym. Dobrowolne rezygnowanie rolników i przedsiębiorców wiejskich z ubiegania się o kredyty jest wynikiem braku potrzeb w tym zakresie, niechęci do brania jakiegokolwiek kredytu, zachowawczej mentalności kredytowej lub wręcz awersji do ryzyka związanego z kredytowaniem gospodarstwa/firmy. Należy podkreślić, że brak potrzeb kredytowych wielu gospodarstw rolnych, ale także mikro i małych firm wynika głównie z ich niskiej aktywności ekonomicznej albo wręcz braku tej aktywności.

Istnieje jednak grupa rolników i przedsiębiorców wiejskich, która zderza się z problemem braku dostępu do kredytów, lub też może uzyskać do nich dostęp, ale na niekorzystnych warunkach (w porównaniu do innych grup klientów banków). Takie zjawiska można określić mianem wykluczenia finansowego. W wielu przypadkach jest to wynik dyskryminacji kredytowej rolników i drobnych przedsiębiorców wiejskich ze strony banków. Poszerzenie dostępu do usług bankowych dla podmiotów wiejskich wymaga zatem przełamania barier spowodowanych niektórymi działaniami i postawami banków. Z ich strony konieczna jest atrakcyjna, a w szczególności niedyskryminująca oferta. Bez wątpienia, w interesie rolników i drobnych przedsiębiorców wiejskich jest też funkcjonowanie banków lokalnych (takich jak banki spółdzielcze), które stosując w swym działaniu model bankowości relacyjnej, stanowią gwarancję dostępu dla tych grup klientów do usług finansowych, a zwłaszcza kredytów.

Literatura:

1. Akiba M., Lissowska M.: Polskie przedsiębiorstwa jako kredytobiorcy – spojrzenie na strategię banków z drugiej strony lustra. *Gospodarka Narodowa*, nr 4, 2006.
2. Anderloni L., Carluccio E.M.: Access to bank account and payment services [w:] L. Anderloni, M.D. Braga, E.M. Carluccio (eds.), *New frontiers in banking services. Emerging needs and tailored products for untapped markets*. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg 2007.
3. *Audyt bankowości mikroprzedsiębiorstw 2005*. Pentor Research International, 2006.
4. Blinder A.S., Stiglitz J.E.: Money, credit constraints and economic activity. *The American Economic Review*, Vol. 73, No. 2, 1983.
5. Błędowski P., Iwanicz-Drozdowska M.: Financial services provision and prevention of financial exclusion in Poland. *National Survey*, September 2007. <http://www.fininc.eu>.
6. Boot A.W.A.: Relationship banking; What do we know? *Journal of Financial Intermediation*, No 9, 2000.
7. Chaves R.A., Sanchez S., Schar S., Teslinc E.: Financial market, credit constraints and investment in rural Romania. *World Bank Technical Paper*, No. 499, Washington, D.C., 2001.
8. Daniłowska A.: Banki spółdzielcze a banki komercyjne w kredytowaniu rolników. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XV, z. 5, 2009.
9. EOS Gallup Europe: SME access to finance. *Flash Eurobarometr 174*, October, European Commission, Brussels 2005.
10. Financial services provision and prevention of financial exclusion. *European Commission, Raport VC/2006/0183*, EC March 2008.
11. Gloukowiezoff G.: From financial exclusion to overindebtedness: the paradox of difficulties for people on low income? [w:] Anderleoni L., Braga M.D., Carluccio E. (eds.), *New frontiers in banking services. Emerging needs and tailored products for untapped markets*. Berlin 2006.
12. Informacja o kondycji sektora przedsiębiorstw ze szczególnym uwzględnieniem stanu koniunktury w II kw. oraz prognoz koniunktury na III kw. 2009. NBP, Warszawa 2009.
13. Iwanicz-Drozdowska M.: Wykluczenie finansowe – poważny problem społeczny. *MBA*, nr 1. Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2008.

14. Iwanicz-Drozdowska M., Nowak A., Lewandowski A.: Preferencje polskich gospodarstw domowych w zakresie korzystania z usług finansowych. Wyniki badania ankietowego. *Bank i Kredyt*, nr 10, 2008.
15. Kata R.: Rola banków spółdzielczych w finansowaniu rolnictwa regionu podkarpackiego. Uniwersytet Rzeszowski, Wyd. Oświatowe FOSZE, Rzeszów 2003.
16. Kata R., Zając D.: Zewnętrzne i wewnętrzne ograniczenia kredytowe w rolnictwie rozdrobnionym. *Prace Naukowe AE we Wrocławiu*, nr 1015, t. 1, Wrocław 2004.
17. Kata R.: Znaczenie banków lokalnych w kredytowaniu rolnictwa w warunkach globalizacji rynków finansowych. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XV, z. 5, 2009.
18. Kulawik J.: Ograniczenia kredytowe w rolnictwie. Rodzaje, skutki i możliwości ich łagodzenia. *Bank i Kredyt*, nr 9, 2000.
19. Kulawik J., Wieliczko B.: Problemy finansowe rolnictwa po integracji z Unią Europejską. *Bank i Rolnictwo*, nr 11, 2005.
20. Lepczyński B.: Raport: Biznes i ryzyko na rynku bankowości detalicznej w perspektywie 2012 roku. www.bankier.pl, 23.08.2008.
21. Leyshon A., Thrift N.: Geographies of financial exclusion: financial abandonment in Britain and the United States. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 20, No. 3, 2005.
22. Ludność i gospodarstwa domowe związane z rolnictwem 2002. GUS, Warszawa 2003.
23. Mikrokredyty i mikrofinanse. Ośrodek informacji ONZ w Warszawie. www.unic.un.org.pl, 2007.
24. The IBRD/World Bank. Finance for all? Policies and Pitfalls in Expanding Access, 2008.
25. The SME Financing GAP, Vol. I: Theory and Evidence. OECD Publishing, Paris 2006.
26. Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w województwie podkarpackim 2007-2008. Informacje i opracowania statystyczne US w Rzeszowie, 2009.